

AZƏRBAYCANDA SAXLANILAN ƏBU LEYS ƏS-SƏMƏRQƏNDİ VƏ ƏL-LEYSİ ƏS-SƏMƏRQƏNDİYƏ MƏXSUS ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİNİN PALEOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Yeganə RƏHNULLA,

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun böyük elmi işçisi,
yegane.rahnnulla@mail.ru

***Xülasə.** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda müxtəlif xalqların elm adamlarına, mütəfəkkirlərinə məxsus əsərlərin əlyazma nüsxələri, daşbasma və əski çap kitabları, şəxsi arxivləri qorunmaqdadır. Bu əlyazma xəzinəsində özbək xalqının nümayəndələri Əbu Leys əs-Səmərqəndi və əl-Leysi əs-Səmərqəndinin yazılı elmi irsinə aid İslam dininin hədis, fiqh, kəlam kimi elm sahələrini əhatə edən əlyazma nüsxələrinin xüsusi yeri vardır.*

Məqalədə əsas məqsəd Əlyazmalar İnstitutundakı Əbu Leys əs-Səmərqəndi və əl-Leysi əs-Səmərqəndiyə məxsus əlyazma nüsxələrini mətnşünaslıq baxımından araşdırmaq, onları sistemləşdirərək paleoqrafik xüsusiyyətləri haqqında məlumat verməkdir.

Tədqiqat Əlyazmalar İnstitutunun kitabxana rəflərində yerləşən əlyazma nüsxələri haqqında məlumatlara, cari dövrə qədər Əlyazmalar İnstitutunda nəşr olunan əlyazma kataloqlarına, eləcə də dünya əlyazma xəzinə və kitabxanalarının kataloqlarına əsasən yerinə yetirilmişdir.

***AÇAR SÖZLƏR:** Əlyazmalar İnstitutu, özbək alimləri, Əbu Leys əs-Səmərqəndi, əl-Leysi əs-Səmərqəndi, İslam dini, əlyazma nüsxələri, Azərbaycan paleoqrafiyası.*

Егяна Рахнулла

ПАЛЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РУКОПИСЕЙ АБУ ЛЕЙС АС-САМАРКАНДИ И АЛЬ-ЛЕЙСИ АС-САМАРКАНДИ, ХРАНЯЩИХСЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

***Резюме.** В Институте рукописей имени Мухаммеда Физули Национальной академии наук Азербайджана хранятся рукописные копии произведений ученых и мыслителей разных народов, литографии и старопечатные книги, личные архивы. В этой рукописной сокровищнице особое место занимают рукописные копии письменного научного наследия представителей узбекского народа Абу Лейса ас-Самарканди и аль-Лейси ас-Самарканди, которые охватывают такие науки исламской религии, как хадисы, фикх, калам.*

Основной целью статьи является изучение рукописных копий, принадлежащих Абу Лейсу ас-Самарканди и аль-Лейси ас-Самарканди в Институте рукописей, с точки зрения текстологии, систематизировать их и предоставить сведения об их палеографических особенностях.

Исследование проведено на основе сведений о экземплярах рукописей, находящихся на библиотечных полках Института рукописей, каталогов рукописей, изданных в Институте рукописей до настоящего времени, а также каталогов мировых рукописных сокровищ и библиотек.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Институт рукописей, узбекские ученые, Абу Лейс ас-Самарканди, аль-Лейси ас-Самарканди, исламская религия, рукописные копии, азербайджанская палеография.

Yegana Rahnulla

PALEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE MANUSCRIPT COPIES BELONGING TO ABU LEYS AS-SAMARGANDI AND AL-LEYSI AS-SAMARGANDI

Summary. *manuscript copies, lithographs and old printed books, personal archives of the works belonging to scholars and thinkers of different nations are preserved in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of the National Academy of Sciences. The manuscript copies which cover the sciences of the Islamic religion, such as hadith, fiqh and kalam about the written scientific heritage of the representatives of the Uzbek people, Abu Leys as-Samarkandi and al-Leysi as-Samarkandi take a special place in this manuscript treasure.*

The main goal of the article is to study the manuscript copies belonging to Abu Leys as-Samarkandi and al-Leysi as-Samarkandi preserved in the Institute of Manuscripts from the point of view of textual studies, to systematize them and give information about their paleographic features.

The research was carried out based on information about manuscript copies on the library shelves of the Institute of Manuscripts, manuscript catalogs published in the Institute of Manuscripts up to the present time, as well as catalogs of the world's manuscript treasures and libraries.

KEY WORDS: *Institute of Manuscripts, Uzbek scholars, Abu Leys as-Samarkandi, al-Leysi as-Samarkandi, Islamic religion, manuscript copies, Azerbaijani paleography.*

Giriş

Azərbaycan və Şərqlə dünyasına məxsus müxtəlif elmləri əhatə edən əlyazma kitabları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda toplanaraq sistemləşdirilir və araşdırılır. Bu əlyazma nüsxələri özündə Azərbaycanla yanaşı, müxtəlif millətlərin elm və mədəniyyət sahələrinə məxsus, əsasən, orta əsrlərdə yazıb-yaratmış alimlərin əsərlərini ehtiva edir. Ərəb, fars, türk və digər dillərdə olan, İslam elmlərindən əlavə, astronomiya, riyaziyyat, kimya, ədəbiyyat, dilçilik, tibb, fəlsəfə kimi elmləri əhatə edən əlyazmalar məşhur və öz dövründə aktual olan əsərlərdir.

Belə zəngin əlyazma xəzinəsinin bir hissəsini özbək alimlərinə məxsus əsərlərin əlyazma nüsxələri

təşkil edir. Özbək xalqının görkəmli şəxsiyyətlərindən Əli İbn Əbu Sinanın (v. h. 428 / m. 1037) “*Kitab əş-Şəfa*” əsərinin dördüncü cildi olan “*əl-Fənni əs-sələsə əşərə min Kitab əş-Şəfa*” (iki nüsxə), “*Qanun fi ət-tibb*” əsərinin ayrılıqda birinci (iki nüsxə), ikinci, üçüncü və sonuncu üç cildinin bir kitabda cəmləşdiyi əlyazma nüsxələri ayrı-ayrı şifrlərdə saxlanılaraq ərəbdilli əlyazmaları zənginləşdirir. M-136 şifrində saxlanılan “*Qanun fi ət-tibb*” əsərinin ikinci cildi ən qədim nüsxə kimi YUNESKO-nun təsis etdiyi “*Dünyanın yaddaşı*” Proqramının siyahısına daxil edilmişdir. Əlyazma nüsxəsi alimin ölümündən 106 il sonra köçürüldüyü səbəbindən bu əsərin tərcümə və tədqiqatında əsas nüsxə olaraq istifadə edilmişdir. İbn Sinanın belə məşhur əsərlərindən əlavə “*əl-Hudud*” və “*Təliqat*” əsərlərinin əlyazma nüsxələri də alimin Azərbaycanda saxlanılan yazılı elmi irsinin bir hissəsini təşkil edir.

Bunlardan əlavə, İbrahim b. əl-İsfərani Məhəmməd b. Ərəbşah (v. h. 944 / m. 1537), Əbu Abdullah Məhəmməd b. İsmayıl əl-Cufi əl-Buxari (v. h. 256 / m. 870), Əbu İsmayıl Abdulla əl-Ənsari əl-Hərəvi (v. h. 396 / m. 1006), o cümlədən Burhan ailəsinin nümayəndələrinə məxsus ərəb, fars, türk və özbək dillərində yazılmış əlyazma nüsxələri də vardır. Belə əlyazma nüsxələrinə Burhan ailəsinə məxsus Əmir Teymurun ana babası Sədr əş-Şəriə əl-Əvvəl Ubeydullah ibn Məsud əl-Məhbubi əl-Buxarinin (XIII-XIV) əsərləri, bu əsərə ailə nümayəndələrinin yazdığı şərh və haşiyələr daxildir. Özbək alimlərinə məxsus əsərlərin əlyazma nüsxələrindən Əmir Əlişir Nəvainin (v. h. 906 / m. 1501) “*Məcalis ən-nəfais*”, “*Divan ğaraib əs-səğir*” əsərlərinin miniatürlü əlyazma nüsxələrini xüsusi qeyd etmək olar. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan ərəbdilli əlyazmalar arasında özbək müəllifləri Əbu Leys əs-Səmərqəndi və əl-Leysi əs-Səmərqəndiyə məxsus onlarla əlyazma nüsxələri də qorunmaqdadır.

Nəsr b. Məhəmməd b. Əhməd b. İbrahim əs-Səmərqəndi məşhur İslam alimlərindən və hənəfi məzhəbi imamlarından biridir. Təfsir, hədis, kəlam, təsəvvüf, əxlaq kimi elm sahələrində tanınan əs-Səmərqəndinin künyəsi Əbu Leys, ləqəbi isə İmam əl-Hudadır. İlk təhsilini atasından aldıqdan sonra dövrünün tanınmış alimlərindən İslam elmlərini dərinləndirən mənimsəmişdir. Fiqh sahəsində əsas müəllimi “*Balaca Əbu Hənifə*” kimi tanınan Əbu Cəfər Hinduvani əl-Bəlx (v. h. 362 / m. 973) olmuşdur. Əbu Leys Səmərqənd, Bəlx, Buxara ilə yanaşı, Bağdada da gedərək məşhur İslam alimlərinin tələbəsi olmuşdur. Mənbələrdə alimin vəfat ili haqqında müxtəlif qeydlər var, lakin bir çoxları h. 373 / m. 983-cü il tarixini qəbul edir [1, c.36, s.473; 2, c.4, s.77; 3; 4].

Əbu Leys əs-Səmərqəndi müxtəlif elm sahələrinə aid, xüsusilə, nəsihət, xütbə üslubunda yazdığı əsərlərlə əsrlər boyu şöhrət tapmış alimlərdəndir. Alimin əsasən təhsil sistemində geniş istifadə edilmiş əsərlərinin müsəlmanların İslam dinini dərin anlayışına və dini həyatlarına böyük təsiri olmuşdur. Müəllifin mənbələrdə qeyd edilən 39-dan çox əsərindən ən məşhurlarının adını qeyd etmək olar: “*Bustan əl-arifin*”, “*Təfsir əl-Quran əl-Kərim*”, “*Risala fi əs-salat*”, “*Tənbih əl-ğafilin*”, “*Şərhu fiqh əl-əkbar*”, “*Bəyan əqidə əl-usul*”, “*Muxtəlif rivayət fi məsail əl-xilaf*” [5, c.5, s.3828- 3835; 6, s.35].

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda Əbu Leys əs-Səmərqəndiyə məxsus və İslam aləmində geniş yayılmış “*Risala fi əs-salat*”, “*Bustan əl-arifin*”, “*Tənbih əl-ğafilin*” əsərlərinin əlyazma nüsxələri qorunmaqdadır.

“*Risala fi əs-salat*” əsərinin adı əlyazma nüsxələrində, müasir kataloq və kitablarda “*Muqəddimə*

fi əl-fiqh”, “*Muqəddimə Əbu Leys*”, “*Risalə əl-fiqh*”, “*Kitab əs-salat*”, “*Kitab əl-muqəddimə*” kimi də qeyd edilmişdir. Alim namaz haqqında bəhs etdikdən sonra bəzi əqaid məsələlərinə də aydınlıq gətirmişdir. Risaləyə müxtəlif alimlər tərəfindən şərh, haşiyələr yazılmış və Tacəddin ibn Ərəbşah (v. h. 901 / m. 1496) tərəfindən nəzmə çəkilmişdir. Bu əsərin əlyazma nüsxələri Azərbaycandan başqa, Gürcüstan [7, c.2, s.122-123], Bosniya və Herseqovina [8, c.3, s.20], Suriya [9, c.2, s.198] və başqa ölkələrin əlyazma xəzinə və kitabxanalarında da qorunmaqdadır [10, c.2, s.1806; 11, c.3, s.23].

“*Risalə fi əs-salat*” əsərinin Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan 10 nüsxəsinin ən qədimi A-922 şifrli əlyazma toplusunun 34b-81a vərəqlərini əhatə edir. 34a vərəqində əsərin adı “*Bu əl-Muqəddimə kitabıdır*”, Məhəmməd peyğəmbərin (s) hədisi, əzbərləmək və anlamaq haqqında dua və kitabın əvvəlki sahibinin oval möhürü vardır [12, v. 34a]. İçi oxunaqlı olmayan belə oval möhürün ikisinə də 34b vərəqində rast gəlinir. Əsər Şərq istehsalı olan qalın sarımtıl rəngli kağızlara qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. “*Fəsil*” sözünün yazılışında qırmızı mürəkkəbdən istifadə edilmişdir. Mətnin kənarlarında və sətirlərin arasında müxtəlif istiqamətlərə qara mürəkkəblə, nisbətən kiçik şriftlə yazılmış qeyd və izahlar var. Əlyazma Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir. Cildi sonradan bərpa edilmiş yaşıl rəngli dəri əvəzidir. Üzərinə bir böyük və iki balaca basma medalyon vurulmuşdur. Məhəmməd Qasım ibn Yaqub ibn Əhməd tərəfindən h. 1093 / m. 1682-ci ildə Mövlanə molla Lütfinin mədrəsəsində köçürülmüşdür. Əlyazma məcmuəsinin həcmi 88 vərəq, ölçüsü 11 x 16,5 sm-dir.

“*Risalə fi əs-salat*” əsərinin növbəti 9 nüsxəsi aşağıdakılardır: 1) A-870, h. rəbiul-əxir, 1281 / m. sentyabr, 1864-cü ildə Zəkəriyyə b. Əbdürrəhman b. Mürid Baba tərəfindən köçürülüb; 2) A-1048 (2b-31a), h. 1176 / m. 1762-ci ildə köçürülüb; 3) B-3082 (121b-154a); 4) B-3486, h. 27 ramazan, 1313 / m. 12 mart, 1896-cı ildə Molla Bədəl ibn Mirək Xan tərəfindən köçürülüb; 5) B-3497 (2b-29a); 6) B-3897 (55b-74b), h. 12 səfər, 1291 / m. 31 mart, 1874-cü ildə Tahir Əfəndi Qaraxəzəriyyənin xidmətində olan Saleh ibn Molla Mir Həmid Qaraxəzəriyyə tərəfindən köçürülüb; 7) B-6087 (9b-29a); 8) B-6818 (1b-20a); 9) B-4319 (1b-18a), h. 1264 / m. 1848-ci ildə köçürülüb.

“*Bustan əl-arifin*” - Əbu Leys əs-Səmərqəndinin fiqh, ibadət, əxlaq kimi mövzuları özündə ehtiva edən bu əsəri təriqətlərin təşəkkülündən əvvəl sufizm zamanında qələmə alınmışdır. Müəllif ön sözdə ziyalılardan bilməli olduğu mövzuları bir çox kitab əsasında tərtib etdiyini və sübuta ehtiyacı olan məsələləri Quran, sünnə, alimlərin fikirlərinə əsaslanaraq izah etdiyini bildirmişdir. Əlyazma nüsxələrində və müasir kitablarda əsərin bablarının (fəsillərinin) sayı müxtəlif - 150, 152, 157, 159 göstərilmişdir. Nəsihət üslubunda olan əsərin ilk on yeddi babı tədris formasında hədis, fətva, xütbə, rəvayət, münazirə və qazilik kimi mövzularla, ondan sonrakı dörd fəsil isə təfsirlə bağlıdır. Əsərdə qidalanmaq, geyim mədəniyyəti, ailə qurmaq, ibadət kimi fiqhi və əxlaqi məsələlərə də aydınlıq gətirilmişdir. Müəllif hər fəsildə mövzu ilə bağlı fiqhi hökm vermiş, sonra bu barədə səhabələrin, hənəfi fiqhinə əsaslanan alimlərin görüşünü bəyan etmişdir. Əbu Leys əs-Səmərqəndinin “*Bustan əl-arifin*” əsərinin əlyazma nüsxələri dünyanın müxtəlif kitabxana və əlyazma xəzinələrində qorunmaqdadır. Əsərə Azərbaycandan başqa [13, c.4, s.12], Gürcüstan [14, c.1, s.10], Suriya [15, c.1, s.105-106], Türkiyə [16, c.1, s.234; 17, c.3, s.64] Bosniya və Herseqovina [8, c.3, s.6], Yəmən [18, c. 3 s. 693] və başqa dövlətlərin əlyazma kataloqlarında da rast gəlinir.

“*Bustan əl-arifin*” əsərinin üç əlyazma nüsxəsi AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar

İnstitutunda mühafizə olunur. B-6841 Əlyazma nüsxəsinin 4a-6a vərəqlərində əsərin 157 babının (fəslinin) fehristi (mündəricatı) verilmişdir [19, v.4a-6a]. Fehristin sonunda “*Fehristi Abdullah vələd Molla Mustafa vələd Hacər Yusif Əfəndi tamamladı*”, altında isə içərisində “*Abdullah*” sözü yazılmış oval möhür vurulmuşdur. “Bəsmələ”nin əvvəlində “*Vəqfin sahibi Abdullah vələd Mustafa Əfəndi vələd Hacər Yusif Əfəndi*” qeydindən sonra bir balaca, digəri nisbətən böyük obal möhür vardır. Kalafonun sonunda isə “... *Abdullah*” yazılmış digər böyük oval möhürə rast gəlinir. Məcmuənin 7b-99b vərəqlərini əhatə edən “*Bustan əl-arifin*” əsəri qara mürəkkəblə nəstəliq elementli nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Əlyazma nüsxəsinin əvvəlində əski əlifba ilə Azərbaycan dilində yazılmış şeirin olması bu kitabın Azərbaycanda yazılma ehtimalını doğurur. Əlyazma məcmuəsinin kağızları sarımtıl və açıq mavi rəngli qalın Avropa istehsalıdır. Başlıqlar və fehrist qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Sətirlərin arasında və mətnin haşiyələrində müxtəlif istiqamətlərə qara mürəkkəblə nisbətən kiçik şriflə yazılmış qeyd və izahlar var. Əlyazma məcmuəsi həm Şərq üsulu, həm də müasir üsulla qırmızı rəngli mürəkkəblə hind rəqəmləri ilə səhifələnmişdir. Əlyazma əsər Abdulla b. Molla Hüseyin b. Mahmud b. Məhəmməd Dusti tərəfindən h. 1062 / m. 1651-ci ildə köçürülmüşdür. Cildi sarı, yaşıl, qırmızı rənglərdən ibarət əbrulu kartondur. Əlyazma məcmuəsinin həcmi 113 vərəq, ölçüsü isə 15 x 23,5 sm-dir.

“*Bustan əl-arifin*” əsərinin B-2477 şifrli əlyazma nüsxəsində babların sayı 157-yə bərabərdir. Kitabın əvvəlində qara mürəkkəblə qalın divani xətti ilə əsərin adı “*Həzə əl-Kitab bustan əl-fəqih*” / bu, “*Fəqihlərin (fiqh alimlərinin) bağçası kitabıdır*” sözləri yazılmışdır. 2b vərəqində digər nüsxələrdə rast gəlinməyən “bəsmələ” ilə başlayan əsər haqqında mətn, ardınca əsərə daxil olan babların fehristi verilmişdir [20, v. 2b]. Əsər Şərq istehsalı olan sarımtıl rəngli qalın vərəqlərə qara mürəkkəblə səliqəli nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. “*Bab*” sözləri fehrisdə və mətndə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Cildsiz olan əlyazma nüsxəsi həm Şərq üsulu, həm də müasir üsulla hind rəqəmləri ilə vərəq sayına görə səhifələnmişdir. Əlyazma kitabın 1a vərəqində kitabın adı və Azərbaycan dilində “*təhrir tarixi*” / “*təhvil vermə tarixi hicri 1074*” sözləri yazılmışdır. Son vərəqində də əsər bitdikdən sonra köçürülmə ayı, ili isə qalın divani xətti ilə sözlə yazılmışdır: h. rəbiül-axir 1074 / m. noyabr 1663. Əsərin əvvəlində Azərbaycan dilində yazılmış ifadənin olması, bu əlyazma nüsxəsinin Azərbaycanda köçürülməsindən xəbər verir. Əlyazma abidəsinin həcmi 132, ölçüsü isə 16,5 x 20,5 sm-dir.

“*Bustan əl-arifin*” əsərinin növbəti nüsxəsi B-6673 şifrli əlyazma məcmuəsinin 3b-133a vərəqlərini əhatə edir. 152 babın adı qeyd olunan fehrist məcmuənin 1b-3a vərəqlərində yerləşir [21, v. 1b-3a]. “Bəsmələ”dən əvvəl qırmızı rəngli mürəkkəblə, hərəkəli nəsx xətti ilə “*Bu, fəqih, alim, zahid Əbi Leys Nəsr b. Məhəmməd b. İbrahim əs-Səmərqəndinin (Allahın ona rəhməti olsun) Bustan əl-arifin kitabıdır*” sözləri həkk olunmuşdur. Əsər Şərq istehsalı olan sarımtıl rəngli qalın kağızlara qara mürəkkəblə nəstəliq elementli nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Mətndə və haşiyələrdə bəzi söz və ifadələr, həmçinin, orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələr qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Sətirlərin arasında və mətnin haşiyələrində müxtəlif istiqamətlərə qara mürəkkəblə, nisbətən kiçik şriflə yazılmış qeyd və izahlar var. Kalafonda əsərin köçürülmə tarixi h. 1 rəbiül-əvvəl 1093 / m. 11 mart 1682-ci il tarixi qeyd edilmişdir. Sonda tarix qeyd edilsə də, katib və köçürülmə yeri haqqında məlumat verilməmişdir. Belə məlumatla əlyazma məcmuəsinə daxil olan sonuncu əsərin kalafonunda rast gəlinir, katibin adı – Əbdürrəhman b. əs-Səcaci Həsən, köçürülmə yeri isə Anteb (Antep) şəhəri yazılmışdır.

Əlyazma məcmuəsi həm Şərq üsulu, həm də müasir üsulla qırmızı rəngli mürəkkəblə hind rəqəmləri ilə səhifələnmişdir. Əlyazma kitabı Azərbaycan katib və xəttatı Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarizadənin şəxsi kolleksiyasına daxildir. Toplunun cildi qəhvəyi rəngli qapaqlı karton, özəyi isə qəhvəyi rəngli parçadır. 344 vərəqlik əlyazma məcmuəsinin ölçüsü 16 x 21 sm-dir.

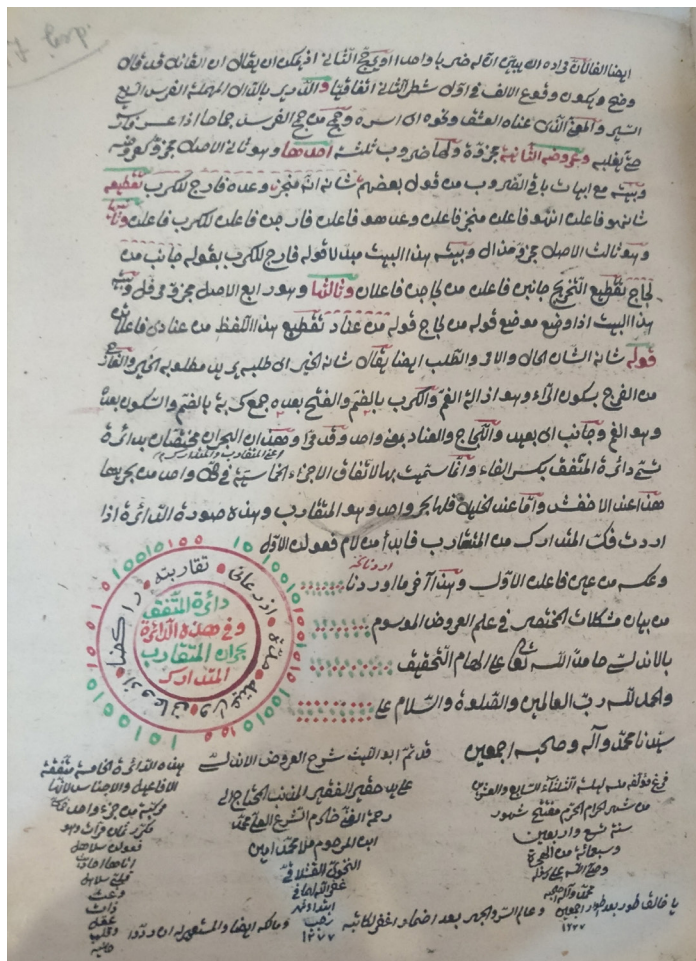
“Tənbih əl-ğafilin” - Xütbə və nəsihət formasında yazılmış bu əsər Məhəmməd peyğəmbərin (s) əqidə, ibadət, Quranın və Ramazan ayının fəzilətləri, ər-arvadın qarşılıqlı hüquq və vəzifələri, valideyn hüququ, qiyamət günü, qəbir əzabı, Allah qorxusu kimi əxlaqi və fiqhi məsələlərlə bağlı hədislərindən bəhs edir. Əsər Azərbaycandan başqa, Suriya [15, c.1, s.229], Bosniya və Herseqovina [8, c.3, s.6], Rusiya [22, c.1, s.132], Tatarıstan [23, s.59], Özbəkistan [24, c.8, s.259], Yəmən [18, c.3, s.704-707] və başqa ölkələrin əlyazma xəzinələrində də mühafizə olunmaqdadır.

“Tənbih əl-ğafilin” əsərinin qədim nüsxələrindən olan B-6360 şifrlı əlyazma kitabın 1a vərəqində kalafon içərisində *“Fəqih Əbu Leys adı ilə məşhur olan Şeyx, alim, fəzil, zahid Nəsr b. Məhəmməd b. İbrahim əs-Səmərqəndinin Tənbih əl-ğafilin kitabıdır”* sözləri yazılmışdır. Bu sözlərdən sonra ikinci kalafonda kitabın sahibinin adı *“Rufi adı ilə məşhur olan Seyid Əbdürrəhim”* və içində *“Şeyx Məhəmməd Kərim b. Əbdürrəhim”* sözləri yazılmış dördbucaq möhür vurulmuşdur. 3b-4a vərəqlərində qara mürəkkəblə əsərə daxil olan 93 babın adı verilmişdir [25, v. 3b-4a]. Əsər Şərq istehsalı olan sarımtıl rəngli kağızlara qara mürəkkəblə nəstəliq elementli nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. O biri nüsxələrdə olduğu kimi, əsərin yazılmasında qırmızı rəngli mürəkkəbdən istifadə edilmişdir. Mətnin kənarlarında əsərə məxsus qeyd və izahlar vardır. Əlyazma nüsxəsi həm Şərq üsulu, həm də müasir üsulla qırmızı rəngli mürəkkəblə hind rəqəmləri ilə səhifələnmişdir. Cildi qəhvəyi rəngli qapaqlı kartondan, özəyi isə qəhvəyi rəngli dəridən ibarətdir. **“Tənbih əl-ğafilin”** əsərinin bu nüsxəsi h. şəvval, 901 / m. İyun, 1496-cı ildə Həmzə b. Rəsul b... (sonu pozulub) tərəfindən köçürülmüşdür. Kitabın həcmi 275, ölçüsü isə 15,5 x 21 sm-dir.

Sonu naqis olan B-2088 şifrlı əlyazma nüsxəsinin 2a-3a vərəqlərində əsərə daxil olan 92 babın adı qeyd olunmuş fehrist verilmişdir [26, v. 2a-3a]. Əsər Avropa istehsalı olan sarımtıl rəngli kağızlara qara mürəkkəblə səliqəli nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Fehristdə, haşiyələrdə və mətnə bəzi sözlərin yazılmasında qırmızı rəngli mürəkkəbdən istifadə edilmişdir. Həmçinin bəzi ifadələrin üzərindən qırmızı rəngli mürəkkəblə xətt çəkilmişdir. Haşiyələrdə və sətirlərin arasında əsərə məxsus nisbətən kiçik şrifflə yazılmış izahlar vardır. Cildi olmayan əlyazma məcmuəsi Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir, həcmi 241 vərəq, ölçüsü isə 15,5 x 20 sm-dir.

Əlyazmalar İnstitutunda Əbu Leys əs-Səmərqəndinin yuxarıda qeyd olunan əsərlərindən əlavə onun kitablarından götürülərək ayrıca əsər kimi köçürülmüş bəzi fəsillərin, həmçinin ona nisbət edilən, lakin şübhə altında qalmış bir neçə əsərin əlyazma nüsxəsi də qorunmaqdadır. Onlardan biri, Əbu Ceyş adı ilə tanınan Əbu Məhəmməd Abdullah b. Məhəmməd əl-Ənsari əl-Əndəlusinin (v. h. 459 / m. 1065) şeirin əruz vəznindən bəhs edən *“Risalə əl-Əndəlusiyə”* və ya *“əl-Əruz əl-Əndəlusiyə”* əsərinə Əbu Leysin yazdığı *“Şərh əl-əruz əl-Əndəlusiyə”* əsəridir. B-3476 şifrində mühafizə olunan bu əsər Rusiya istehsalı olan sarımtıl rəngli ahərli, kiril əlifbasının hərflərindən ibarət filiqranlı kağızlara qara mürəkkəblə nəstəliq elementli narın nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Sətirlərin arasında və mətnin haşiyələrində müxtəlif istiqamətlərə kiçik şrifflə yazılmış qeyd və izahlar vardır. Mətnə və haşiyələrdə

orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələr, əruz elminə aid dairələr qırmızı və yaşıl rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Həmin rəngli mürəkkəblərdən bəzi sözlərin yazılmasında da istifadə edilmişdir. Bəzi söz və ifadələrin, həmçinin şərh etmək üçün risalədən verilən cümlələrin üzərindən qırmızı rəngli mürəkkəblə xətt çəkilmişdir. Şərq üsulu ilə səhifələnen əlyazma nüsxəsinin cildi yoxdur. Katib mərhum Məhəmməd Amin ən-Nuxəvi əl-Qışlaqinin oğlu Məhəmməd tərəfindən h. məhərrəm, 1277 / m. avqust, 1860-cı ildə Şəkiddə köçürülmüşdür. Əlyazma nüsxəsinin həcmi 17 vərəq, ölçüsü isə 17 x 22 sm-dir [27, v. 17b]. Əbu Leysin bu şərhinə alim haqqında olan ensiklopedik məlumatlarda və bir çox ölkələrin əlyazma kataloqlarında rast gəlinmir. Əbu Leys əs-Səmərqəndinin qələmə aldığı əsərləri araşdırdıqda bunların İslam dininə aid elmlər, əsasən də hənəfi fihi haqqında olan mövzuları əhatə etdiyi məlum olur. Alimin ədəbiyyatdan, xüsusilə əruzdan bəhs edən əsərinə rast gəlinmədiyi üçün “*Şərh əl-əruz əl-Əndəlusiyə*” əsərinin müəllifinin Əbu Leys əs-Səmərqəndinin olması şübhə yaradır. Əlyazma nüsxəsində katib tərəfindən müəllifin adı Əbu Leys yazılsa da, əldə olan dünya əlyazma xəzinələrinin kataloqlarında bu barədə məlumat yoxdur və “*Əbu Leys*” nisbəsinin hansı alimə məxsus olmasını müəyyənləşdirmək mümkün deyil.

Əbulqasim b. Əbi Bəkr əl-Leysi əs-Səmərqəndi. Özbək alimlərindən biri olaraq Əlyazmalar İnstitutunda bir çox əsərlərinin əlyazma nüsxələri mühafizə olunmaqdadır. Ərəb dili və ədəbiyyatı alimi kimi tanınan Əbu əl-Qasım əs-Səmərqəndi haqqında mənbələrdə geniş məlumat yoxdur. Alimin ölüm tarixi kimi “*Şərhu ər-risələ əl-ədudiyyə əl-vaz*” əsərini bitirmə vaxtı - h. 4 şaban, 888 / m. 7 sentyabr, 1483-cü il tarixi əsas götürülmüşdür. Buna səbəb isə mənbələrdə əsərin sonunda “*Bu tarixdən sonra*

vəfat etdi”, “*Bu tarixdə həyatda idi*” kimi qeydlərin yazılmasıdır [28, c.36. s.472-473]. “*Feraid əl-fevaid li-təhqiqi məani əl-istiara*” əsəri ilə məşhurlaşan alimin əsasən kəlam, təfsir kimi İslam elmlərindən bəhs edən “*Haşiyə alə şərhi əl-Mutəvval*”, “*Şərhu ər-risalə əl-ədudiyyə əl-vaz*”, “*Şərhu ər-risalə əl-vələdiyyə*”, “*Haşiyə alə Ənvari ət-tənzil lil-Beyzavi*” və başqa əsərləri də günümüzdə gəlib çatmışdır. Əlyazmalar İnstitutunda əl-Leysi əs-Səmərqəndiyə məxsus bu əsərlərdən “*Feraid əl-fevaid li-təhqiqi məani əl-istiara*” və “*Şərhu ər-risalə əl-ədudiyyə əl-vaz*”ın bir neçə əlyazma nüsxəsi qorunmaqdadır.

“*Feraid əl-fevaid li-təhqiqi məani əl-istiara*”. Əlyazmalar İnstitutunda dörd nüsxəsi (A-550, A-894, B-733, B-6746) saxlanılan və istiarədən (metafora) bəhs edən bu əsər “*Rəsələ əl-fəridə*”, “*əlfəridə*”, “*əlfəraid*”, “*Risalə əl-istiara*”, “*Risalə ət-tərşihiyə*”, “*Risalə əs-Səmərqəndiyə*” adları ilə tanınır. Müəllif müqəddimədə istiarənin tərifini, növləri haqqında məlumat verdikdən sonra üç fəsil və on beş bölümdə məcaz və istiarənin növlərinə, onları əhatə edən məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Azərbaycandan başqa [29, s. 288-289], Gürcüstan [14, c.1, s.409], Türkiyə [30, c.2, s.285; 10, c.2, s.845], Bosniya və Herseqovina [31, c.1, s.238] kimi ölkələrin əlyazma kataloqlarında da bu əsərin əlyazma nüsxəsinin təsviri haqqında məlumat verilir. Risaləyə müxtəlif İslam alimləri tərəfindən şərh, haşiyələr yazılmış, ixtisar edilmiş və nəzmə çəkilmişdir. Otuza yaxın şərhin ən qədimi Azərbaycan alimi Məsud b. Hüseyn əş-Şirvaniyə (v. h. 905 / m. 1499) məxsusdur. Yazılma tarixinə görə ikinci yerdə olan şərh isə İsaməddin əl-İsfərayinə (v. h. 945 / m. 1538) aiddir, özünə böyük diqqət çəkən bu şərhə əllyə yaxın haşiyə yazılmışdır. Risalə A-550 şifrlı əlyazma məcmuəsinin 13b-15b vərəqlərini əhatə edir [32, v. 13b-15b]. Şərq istehsalı olan qalın sarımtıl rəngli kağızlara yazılan əsərin köçürülmə xətti qalın nəxsdir. “Bəsmələ”nin, bir neçə sözün, həmçinin orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələrin yazılmasında həm yaşıl, həm də qırmızı rəngli mürəkkəbdən istifadə edilmişdir. Əsərin sonunda qırmızı rəngli mürəkkəblə çərçivəyə alınmış kalafon verilmişdir. Şərq üsulu ilə səhifələnən əlyazma məcmuəsinin cildi, sonradan bərpa edilən kartona keçirilmiş boz rəngli dəri əvəzi, həcmi 52 vərəq, ölçüsü isə 15,5 x 19,5 sm-dir.

“*Feraid əl-fevaid li-təhqiqi məani əl-istiara*” əsərinin növbəti nüsxəsi A-894 şifrlı əlyazma məcmuəsinin 66b-69a vərəqlərini əhatə edir [33, v. 66b-69a]. “Bəsmələ”dən əvvəl qırmızı rəngli mürəkkəblə çərçivə içərisində əsərin adı – “*Risalə əl-istiara*”, müəllifin adı isə “*Mövlənə Əbulqasim əs-Səmərqəndi*” yazılmışdır. Kağızları Şərq (Özbəkistan) istehsalı olan sarımtıl rəngli, yarı ahərlidir. Qırmızı rəngli mürəkkəblə çərçivəyə salınmış mətn qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Şərq üsulu ilə səhifələnmiş əlyazma kitabın cildi, sonradan bərpa edilmiş yaşıl rəngli dəri əvəzidir. Ortasına bir böyük basma medalyon vurulmuşdur. Məcmuənin ümumi həcmi 180 vərəq, ölçüsü isə 11,5 x 19 sm-dir.

B-733 şifrlı əlyazma məcmuənin 195b-196a vərəqlərini əhatə edən “*Feraid əl-fevaid li-təhqiqi məani əl-istiara*” əsərinin bu nüsxəsi Rusiya istehsalı olan sarımtıl rəngli, ahərli kağızlara nəstəliq elementli nəsx xətti ilə köçürülmüşdür [34, v. 195b-196a]. Sətirlərin arasında və mətnin haşiyələrində müxtəlif istiqamətlərə nisbətən kiçik şriftlə yazılmış qeyd və izahlar vardır. Başlıqlar nisbətən iri xətlə qırmızı rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Həmçinin mətndə və haşiyələrdə orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələr də qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əsərin ortasına qeyd üçün mavi rəngli kağız yapışdırılmışdır. Əlyazma məcmuəsi həm Şərq üsulu, həm də müasir üsulla qırmızı rəngli mürəkkəblə

hind rəqəmləri ilə səhifələnmişdir. Əlyazma məcmuəsi Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarizadənin şəxsi kolleksiyasına daxildir. Əlyazma məcmuəsinin cildi kartona keçirilmiş qəhvəyi rəngli dəridir. Qapaqlı cildin üzəri bir-birinə xətlərlə birləşərək romb şəklini almış basma medalyonlarla bəzədilmişdir. Katib Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarizadə tərəfindən h. səfər, 1266 / m. yanvar, 1850-ci ildə Şəki şəhərində köçürülmüşdür. Əlyazma kitabın ümumi həcmi 581 vərəq, ölçüsü 18 x 22,5 sm-dir.

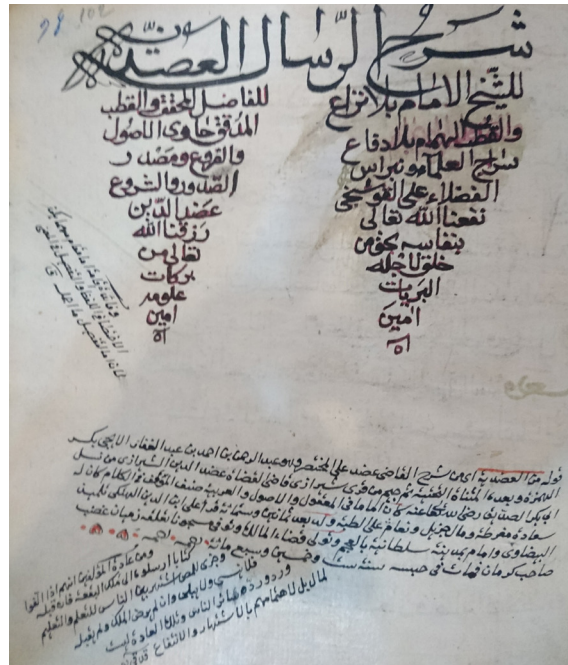
“*Feraid əl-fevaid li-təhqiqi məani əl-istiara*” əsərinin sonuncu nüsxəsi B-6746 şifrli əlyazma məcmuəsinin 114b-116b vərəqlərini əhatə edir [35, v. 114b-116b]. Mətn qara mürəkkəblə süls xətti ilə Şərq istehsalı olan sarımtıl rəngli, yarı ahərli kağızlara köçürülmüşdür. Əsərdə bəzi ifadələr qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əlyazma məcmuəsi Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarizadənin şəxsi kolleksiyasına daxildir. Şərq üsulu ilə səhifələnən əlyazma məcmuəsinin cildi tünd qəhvəyi rəngli dəri, həcmi 120 vərəq, ölçüsü isə 13 x 20 sm-dir.

“*Şərhu ər-risalə əl-ədudiyyə əl-vaz*”. Əbu əl-Qasım əs-Səmərqəndinin bu əsəri Əzidəddin əl-İcinin kəlam elmindən bəhs edən “*Risalə Ədudiyyə əl-vaz*” əsərinə yazılmış şərhdir. Əlyazmalar İnstitutunda bu əsərin üç nüsxəsi qorunmaqdadır, onların arasında B-3500 şifrli əlyazma məcmuəsindəki bu nüsxə isə üzü köçürülən ən qədim nüsxədir. Azərbaycandan başqa [29, s.258-259], Türkiyə [36, c.3, s.245], Bosniya və Herseqovina [31, c.1, s.8-9] və başqa ölkələrin əlyazma kataloqlarında da rast gəlinir. Şərh əlyazma məcmuəsinin 79b-91a vərəqlərini əhatə edir, Avropa istehsalı olan sarımtıl rəngli yarı ahərli kağızlara qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. Haşiyələrdə və sətirlərin arasında əsərə məxsus nisbətən kiçik şriflə yazılmış izahlar vardır. Əsərdə orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələr qırmızı və qara rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Cildi qəhvəyi rəngli kartondur, özəyi isə parçadan ibarətdir. Katib İbad Xan b. Seyid Əhməd b. Hacı Xan Əhməd tərəfindən h. rəbiül-axir, 1008 / m. oktyabr, 1599-cu ildə köçürülmüşdür. Əlyazma məcmuəsinin ümumi həcmi 109 vərəq, ölçüsü isə 14 x 20,5 sm-dir [37, v. 79b-91a].

Bundan əlavə, Əlyazmalar İnstitutunda “*Şərhu ər-risalə əl-ədudiyyə əl-vaz*” əsərinin iki nüsxəsi də qorunmaqdadır. B-457 şifrli əlyazma məcmuəsinin 42b-54a vərəqlərini əhatə edir. Şərh Avropa istehsalı olan sarımtıl rəngli fliqranlı kağızlara nəstəliq elementli riqi xətti ilə köçürülmüşdür. “Bəsmələ”, bəzi ifadələr, həmçinin haşiyələrdəki binomlar qara və qırmızı rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Bəzi ifadələrin üzərində qırmızı rəngli mürəkkəblə xətt çəkilmişdir, həmçinin orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələr qırmızı və qara rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Mətnin haşiyəsində və sətirlərin arasında əsərə məxsus nisbətən kiçik şriflə müxtəlif istiqamətlərə yazılmış çoxlu sayda izahlar vardır. Əlyazma kitabı vaxtı ilə Azərbaycanın tanınmış katib və xəttatı Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarizadənin şəxsi kolleksiyasına məxsus olmuşdur. Şərq üsulu ilə səhifələnən əlyazma məcmuəsinin cildi qapaqlıdır. Kartona keçirilmiş qəhvəyi rəngli dərinin üzərinə basmalı medalyon vurulmuşdur. Seyid ibn Ramazan tərəfindən h. zülqadə, 1148 / m. mart, 1735-ci ildə köçürülmüşdür. 217 vərəqlik əlyazma məcmuəsinin ölçüsü 17,5 x 22 sm-dir [38, v. 42b-54a].

“*Şərhu ər-risalə əl-ədudiyyə əl-vaz*” əsərinin üçüncü nüsxəsi B-3512 şifrli əlyazma məcmuəsinin 102b-122b vərəqlərini əhatə edir. 102a vərəqində iri şriflə yazılmış əsərin adından sonra iki kalafonda şərhin və risalənin müəlliflərinin mədhi, onlara dua və rəhmət yazılmışdır. Sonra isə əsər haqqında qısa məlumat kiçik şriflə verilmişdir [39, v. 102a]. Əsər Avropa istehsalı olan yarıahərli sarımtıl rəngli

kağızlara qara mürəkkəblə şikəstə elementli, səliqəli, iri nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Şərhdə “bəsmələ”, “və bəəd” (və sonra) sözü və orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələr qırmızı və yaşıl rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Həmçinin həmin mürəkkəblə bəzi söz və ifadələrin üzərindən xətt çəkilmişdir. Mətnin haşiyəsində və sətirlərin arasında əsərə məxsus nisbətən kiçik şriflə müxtəlif istiqamətlərə yazılmış çoxlu sayda izahlar vardır. Haşiyələrdə qırmızı, qara mürəkkəblə iri şriflə yazılmış binomlar həkk olunmuşdur. Əsərin sonu kalafondan sonra iki misra şeirlə bitir. Əlyazma məcmuəsi Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir, cildi isə üzəri Şərq ornamentləri ilə bəzədilmiş qəhvəyi rəngli qapaqlı dəridir. Şərh Şeyx Məhəmməd əl-Əfəndi əl-Yəraği tərəfindən h.1243 / m.1827-ci ildə köçürülmüşdür. Əlyazma toplusunun həcmi 125 vərəq, ölçüsü isə, 17 x 21,5 sm-dir.

Nəticə

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan müsəlman özbək alimlərindən Əbu Leys əs-Səmərqəndi və əl-Leysi əs-Səmərqəndiyə məxsus əlyazma nüsxələrindən onların hansı elm sahələri ilə məşğul olduqları məlum olur. Əbu Leys əs-Səmərqəndi daha çox təfsir, hədis, Hənəfi fiqhi, əl-Leysi əs-Səmərqəndi isə istiarə (metafora) və kəlam sahələrində mükəmməl əsərlər yazmağa nail olmuşlar. Hər iki İslam alimi yuxarıda adı çəkilən, həmçinin qələmə aldıkları digər əsərlərdə insanlara Allaha məhəbbəti, İslam dininin aliliyini, əbədi səadətə çatmaq yollarını aşılamişdir. Bəzi əlyazma nüsxələrinin kartlarında bu özbək alimlərinin adlarının bir-birinə bənzəməsi səbəbindən onların müəllifləri səhv salınmışdır. Əbu Leys əs-Səmərqəndi və əl-Leysi əs-Səmərqəndinin həm Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan, həm də müxtəlif ensiklopediya və kataloqlara salınan əsərlərinə nəzər yetirəndə bu fərqi görmək olar. Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan hər iki alimə məxsus əsərlər haqqında verilən ətraflı məlumat və əlyazma nüsxələrinin paleoqrafik xüsusiyyətləri bu barədə yaranan suallara cavab verərək, bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssislərə fayda verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Yazıcı, İ. Semerkandi, Ebül-Leys. Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, 44 ciltte. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, c.36, 2009, s.473-475.
2. Ebüllüeyis-i Semerkandi. İslam alimleri ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, 18 ciltte. İstanbul: Hizmet Gazetecilik ve Matbaacılık limited şirketi, c.4, s. 77-85.
3. Абу аль-Лейс Самарканди /
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D1%83_%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D0%9B%D0%B5%D0%B9%D1%81_%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8
4. İslam tarihi ansiklopedisi. Ebü'l-Leys-i Semerkandi /
<https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/EBUL-LEYS-I-SEMERKANDI/225>
5. Karabulut, A.R. Dünya kütüphanelerinde mevcut İslam kültür tarihi ile ilgili eserler ansiklopedisi, 6 ciltte. Kayseri: Mektebe yayınları, c.5, 2001, s.3050-4069.
6. Özel, A. Hanefi fıkıh alimleri. Ankara: Genç Büro Matbaacılık, 1990, 238 səh.
7. Каталог арабских рукописей института рукописей им. К.С.Кекелидзе / (Коллекция L-Выпуск II). Тбилиси: Кавказский дом, 2002, 586 стр.
8. Dobrağa, K. Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, v 3 tomax. Sarajevo: t.3, 1991, 518 səh.
9. فهرس مخطوطات دار الكتب الظاهرية الفقه الحنفى: [جلد ۲]- دمشق: دار ابي بكر، - ج. ۲ - ۱۹۷۱. ۴۲۴ ص.
10. چلبى ك، كشف الظنون: [جلد ۲] / ك. - استنبول: دار سعدة، ج. ۲ - ۱۹۴۳. ۲۰۵۵ ص.
11. عمر، ر. كحالة / معجم المؤلفين: [جلد ۳] - بيروت، مؤسسة الرسالة - ۱۹۹۳. ۴ ج. - ۸۴ ص.
12. Əlyazmalar İnstitutu, A-922, v. 34b-81a. h.1093 / m.1682. رسالة في الصلاة. أ.ل. السمرقندي.
13. Каталог арабских рукописей. НАНА Институт Рукописей имени Мухаммеда Физули, в 4 томах. Баку: Издательство Елм, т. 4, 2019, 487 стр.
14. Каталог арабских рукописей института рукописей им. К.С. Кекелидзе / (Коллекция L-Выпуск I). Тбилиси: Мецниереба, 1978, 299 стр.
15. ص ۵۲۴. ۱۹۸۰- فهرس مخطوطات دار الكتب الظاهرية الفقه الحنفى: [جلد ۲]- دمشق: دار ابي بكر، - ج. ۱.
16. چلبى ك، كشف الظنون: [جلد ۲] / ك. - استنبول: دار سعدة، ج. ۱ - ۱۹۴۳. ۲۹۳۰ ص.
17. فهرس مخطوطات مكتبة كوبريلى: [جلد ۳] - ۱۹۸۶. ج. ۳ - ۷۰۰ ص. استانبول
18. فهرس المخطوطات اليمنية لمكتبة الاحقاف: [جلد ۳] \ ع. العبدروس، ع. السقاف. - قم: ستارة. ۱۳۸۸ ج. ۱ ۸۲۱ ص.
19. Əlyazmalar İnstitutu, B-6841, v. 7b-99b. h.1062 / m.1651. أ.ل. السمرقندي.
بستان العارفين
20. Əlyazmalar İnstitutu, B-2477, 132 v. h. 1074 / m.1663. أ.ل. السمرقندي.
بستان العارفين

21. Əlyazmalar İnstitutu, B-6673, v.3b-133a. h.1093 / m.1682. أ.ل. السمرقندي.
بستان العارفين
22. Персидские и таджикские рукописи института востоковедения Российской Академии Наук (краткий алфавитный каталог), в 2 томах. Москва: Norman Ross Publishing Inc, т.1, 1998, 634 стр.
23. Описанные арабских рукописей Казанского университета. Казан: университетской типографии, 1854-1855, 302 стр.
24. Собрание восточных рукописей Академии Наук Узбекской ССР, в 9 томах. Ташкент: Издательство Академии Наук УзССР, т.8, 1967, 797 стр.
25. Əlyazmalar İnstitutu, B-6360, 275 v. h. 901 / m. 1496. أ.ل. السمرقندي. تنبيه الغافلين.
26. Əlyazmalar İnstitutu, B-2088, 241 v. أ.ل. السمرقندي. تنبيه الغافلين.
27. Əlyazmalar İnstitutu, B-3476, 17v. h. 1277 / m. 1860. أبو الليث. شرح العروض الاندلسي.
28. Durmuş, İ. Semerkandi, Ebül-Kasım. Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, 44 ciltte. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayımları, c.36, 2009, s.472-473.
29. Şərifli, K. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadənin kitabxanasının kataloqu. Bakı: Nurlan, 2009, 425 səh.
30. فهرس مخطوطات مكتبة كوبريلي: [جلد ۳] - ۱۹۸۶. ج. ۲. ۶۴۷-ص. استانبول
31. Dobrağa, K. Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, v 3 tomax. Sarajevo: t.1, 1963, 607 səh.
32. Əlyazmalar İnstitutu, A-550, v. 13b-15b. أ.ل. السمرقندي. ق.
الرسالة السمرقندية في الاستعارات
33. Əlyazmalar İnstitutu, A-894, v. 66b-69a. أ.ل. السمرقندي. ق.
الرسالة السمرقندية في الاستعارات
34. Əlyazmalar İnstitutu, B-733, v. 195b-196a. h. 1260 / m. 1850. أ.ل. ق. السمرقندي.
الرسالة السمرقندية في الاستعارات
35. Əlyazmalar İnstitutu, B-6746, 114b-116b. أ.ل. ق. السمرقندي.
الرسالة السمرقندية في الاستعارات
36. فهرس مخطوطات مكتبة كوبريلي: [جلد ۳] - ۱۹۸۶. ج. ۳. ۶۰۹-ص. استانبول
37. Əlyazmalar İnstitutu, B-3500, v.79b-91a. h. 1008 / m. 1599. أ.ل. ق. السمرقندي.
شرح الرسالة العضدية
38. Əlyazmalar İnstitutu, B-457, v. 42b-54a. h. 1148 / m. 1735. أ.ل. ق. السمرقندي.
شرح الرسالة العضدية
39. Əlyazmalar İnstitutu, B-3512, v. 102b-122b. h. 1243 / m. 1827. أ.ل. ق. السمرقندي.
شرح الرسالة العضدية